

BÜYÜK ORTADOĞU'NUN POLİTİK GÜÇ DENGELERİNDE İRAN'IN ARTAN ROLÜ

Mustafa Peköz

Bugün Ortadoğu'nun karşı karşıya olduğu ve uzun bir süre daha devam edecek olan askeri çatışmalar ve politik çelişkiler güç ilişkilerini yeniden şekillendiriyor. Belli devletler oluşturulan denklemin dışına düşerken, bazı devletler ve devletleşmemiş politik aktörler çok daha fazla ön plana çıkıyor. Dün düşman görünen devletlerin bugün giderek aynı safta yer almaya başlamaları, devletleşmemiş güçlerin bazı devletlerden çok daha aktif hale gelmeleri, karşılıklı çıkar ilişkilerinin belirlediği politikalarla küresel kapitalist sistemin belirlediği strateji çok yönlü işlerken, güç ve ittifaklarda meydana gelen değişiklikler, devletlerin yapısında da bir kısım değişiklikleri zorunlu kılıyor. Ortadoğu güç ilişkilerinde İran, giderek ön plana çıkarken, Türkiye eski stratejik rolünü kaybetmeye başlıyor. Bugüne kadar izlediği politikalarla küresel denklemin dışına düştüğüne dair çok sayıda veri bulunuyor. Özellikle Suriye ve Irak politikasındaki ısrar ve kendi başına bölgesel lider olma hevesleri, Türkiye'yi hem yalnızlaştırdı, hem de sürecin dışına attı.

Körfez bölgesinin lider devleti olarak ön plana çıkan Suudi Arabistan, küresel sermaye bakımından son derece önemsenir. Suudi Arabistan merkezli körfez devletleri, Ortadoğu'da yaşanan politik sorunlardan en çok etkilenecek güçler arasında bulunuyor. Arapların politik tarihinde önemli bir ağırlığı olan Mısır, bölgesel dengeleri belirlemede rol üstlenen bir ülke olarak ön plana çıkıyor. Bölgenin yalnızlara oynayan ülkesi İsrail, küresel güçlerin ve sermayenin desteğiyle etki gücünü koruyor. Bugünkü verili koşullar dikkate alındığında Ortadoğu güç ilişkilerinde İran, Mısır, Suudi Arabistan ve İsrail, politik dengeleri belirleyecek devletler olarak ön plana çıkıyor. Bu bakımdan

Genişletilmiş Ortadoğu Projesi'nde söz konusu dört devlet stratejik rol oynayacaklardır.

Ortadoğu'nun küresel kapitalist sisteme dâhil edilmesini hedefleyen stratejinin başarılı olmasının en önemli halkası İran'ın da bu sürece dâhil edilmesidir. İran'ın coğrafik konumu, politik etki gücü ve ekonomik-enerji yatakları bakımından Avrasya ve Ortadoğu'nun merkezi ülkesi olması bakımından bütün ülkeler içerisinde ön plana çıkan bir konuma sahiptir. Bu açıdan Ortadoğu'ya yönelik stratejinin başarılı olmasının en önemli belirleyeni İran'a yönelik küresel politikaların başarılı olmasıdır.

Ancak İran, Ortadoğu'nun diğer ülkelerine benzemeyen farklı özelliklere barındırmaktadır. Küresel kapitalist sistemin sahipleri, İran dizayn edilmeden Ortadoğu'da başarılı olma şanslarının çok zayıf olduğunu farkındalar. Bu nedenle uzun yıllardan beri İran'a içte ve dışta kuşatma politikasını uygulayan ABD'nin tutumunda belli bir değişimin yaşanmaya başladığını söyleyebiliriz. Bu gözlemlerden hareketle İran'ın jeo-politik önemini kavramak ve bilince çıkartmak, küresel sistemin izlediği stratejiyi anlamak bakımdan da gereklidir.

İran'ı bölgesel güç yapan birkaç temel faktör

Birincisi İran'ın Nüfusu ve Sosyal Yapısıdır: 74,2 milyon nüfusa sahip olan İran farklı sosyal-etnik grupları içerisinde barındırmaktadır.¹ İran'ın politik ve toplumsal yapısına yön veren Farslılar, nüfusun ancak yüzde 46'sını oluşturması ve hatta diğer etnik grupların genel toplamıyla kıyaslandığında azınlıkta olması, iç politik dengeleri hassaslaştırmaktadır.^{2*} Örneğin Azeriler çok önemli bir toplumsal gücü oluştururken, Kürtler yüzde 7'lik bir nüfusla İran'ın iç politik dengelerinde ciddi oranda etkide bulunan bir kesimi oluşturuyor. Bu bakımdan Gilekler, Mazendaranlılar, Lurlar, Beluciler gibi etnik grupların, güçlü Fars kültürü içerisinde varlıklarını koruyarak bugüne kadar sürdürmüş olmaları, İran'ın kendi iç politik dengeleriyle doğrudan ilişkilidir.

Sosyolojik olarak dikkat çeken bir başka önemli nokta da İran'ın farklı dinsel grupları kendi içerisinde barındırmış olmasıdır. Örneğin İran nüfusunun dini yapısının % 90'unu Şii Müslümanlar, % 8'ini Sünni Müslümanlar, % 2'sini ise Bahailer, Sâbipler, Hindular, Yezidiler, Ehli-Hak, Zerdüşter, Yahudi-

¹ *Strategique the year 2012*, Le Nouvel Observateur / Atlaseco Economique and World Politics, 2103.

² Nüfusunun % 46'sını Farslılar, % 33'ünü Azeriler, % 7'sini Kürtler, % 6'sını Gilekler ve Mazendaranlılar, % 3'ünü Araplar, % 2'sini Lurlar, % 2'sini Beluciler, % 2'sini Türkmenler ve % 1'ini Kaşgay Türkleri ve diğer etnik gruplar oluşturuyor.

ler ve Hıristiyanlar oluşturuyor. Ayrıca İran'da Ortodoks Gürcüler ve Ermeniler (İsfahan) ve Keldaniler gibi dinsel gruplar da varlıklarını sürdürüyorlar. Farsların tarihsel politikalarının bir özelliği olsa gereği, mevcut dini azınlıkları yok etmek yerine, onlarla birlikte bir arada yaşamayı esas almış olası, çok küçük dini grupların varlıklarını sürdürmesinde önemli bir faktördür.

İkincisi İran'ın artan ekonomik gücü ve sahip enerji yataklarıdır: İran ekonomisi tarımsal üretim ve enerji yataklarının işletilmesine dayanmaktadır. İran'ın GSMH'sinin % 10,76 Tarım, % 41,51 Sanayi, % 47,73 Kamu Servisinden oluşmaktadır.³ Ülke ekonomisinin çok yönlü gelişmesi devam eden İran, bölgesel bir güç olma noktasında önemli adımlar atmaktadır.⁴

Dünya ekonomisinin bugünkü işleyiş biçimi dikkate alındığında petrol ve doğal gaz hala stratejik bir öneme sahiptir. İran üzerinde dünya gündemini meşgul eden sorunlardan biri de, bu ülkedeki enerji kaynaklarının varlığıdır. Dünya petrol rezervlerinin yaklaşık olarak yüzde 8,6'si yani 11,3 milyar varil bugünkü İran sınırları içerisinde bulunması onun stratejik önemini çok daha fazla arttırmaktadır. Aynı şekilde doğal gaz rezervleri bakımından da dünyanın önde gelen devletlerinden biridir. 2008 Yılı sonu rezerv 43,30 (trilyon m³), olun dünya ortalamasının yüzde 20,4'üdür. Bugün İran'ın günlük petrol üretimi 2,6-2,9 milyon varil arasında değişmektedir.⁵ Ortadoğu'nun küresel işgalinin petrole olan ilişkisini açıklarken söz konusu ettiğimiz noktaya özel bir vurgu yapan D. Harvey, enerji yataklarının güvenli bir şekilde denetim altına alınması için İran'ın da 'askeri olarak kontrol altına alınması' gerektiğini belirtmektedir.

21. yüzyılın dikkat çeken iki Asya ülkesi, Çin'in ve Hindistan'ın hızla gelişen sanayileri nedeniyle petrole duyulan ihtiyaçta hızla artmaktadır. Özellikle Çin ile İran arasındaki ekonomik ilişkiler bu bakımdan oldukça önemli bir yer tutuyor. Özellikle petrol ve doğal gaz üretim merkezlerinin uluslararası rekabete konu olması, 21.yüzyıl savaşlarının bu bölgelerde yoğunlaşması, küresel güçlerin, hem içte hem de uluslararası alandaki ekonomik gelişmele-

³ Nahavandi Firouzah, *The Iran in the World*, Edition L'Harmattan, Paris, 2013, p. 121-122.

⁴ "Endüstri işletmelerinin sayısı (632'si kamusal) 18.283 tür. İşletilen madenler (473'ü kamusal) 3.873. İran yeraltı petrol kaynakları açısından dünya sıralamasında beşinci, yeraltı gaz kaynaklarında (Rusya'dan sonra) ikincidir. Ham petrol üretimi (2006) yılda 1 milyar 632 milyon varil. İşleyen arıtım yeri sayısı 9. Zengin gaz üretimi (2006) günlük 485 milyon metre küp. 2006 sonu olarak ülkede elektrik üretimi saatte 193.270 milyon kW. İşleyen barajlar (182'si büyük) 502. Yapım aşamasında (10 milyar metre küplük su oylumlu) baraj 88. Baraj yapımında Çin'den ve Türkiye'den sonra üçüncü. Konutlarda tüketilen elektrik % 34, endüstride tüketilen %32,4. Elektrik üretiminde termik santrallerin payı %89,7, hidro-elektriğin payı % 10,3"

⁵ www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/WOO_2014.pdf

riyle doğrudan ilişkilidir. Çin, Hindistan, Rusya, Brezilya ve hatta Almanya gibi ülkelerin uluslararası ilişkilerde İran'a destek sunmaları bölgesel enerji politikalarıyla doğrudan bir ilişkisi bulunuyor.

Üçüncüsü bölge ilişkilerinde İran'ın artan askeri gücüdür: İran, Türkiye'den sonra en çok asker sayısına sahip olan ülke olarak ön plana çıkıyor. Toplam asker sayısı (görevde 520.000 ve yedek 350.000 olmak üzere) toplam 870.000 civarındadır. İran'da her bin kişiden 35,5 genel asker, 8 kişi aktif askeridir. İran askeri gücü dört ordudan oluşmaktadır. Karada 32 tümen, 87 tugay, 4 zırhlı ve 6 mekanize tümeni bulunuyor. Yaklaşık olarak 6400 adet tank, top ve diğer zırhlı araç, 860'a yakın savaş uçağı ve savaş helikopteri, 130'a yakın büyük-küçük çapta savaş gemisi ve hücum botları ile İran, Ortadoğu'nun önemli askeri güçlerinden biridir.⁶ Nükleer silahları araştırma ve elde etme potansiyeline sahip olduğu biliniyor.⁷ Ayrıca 29 ağır SAM (yüzeyden havaya füze) bataryası ve 85 hafif SAM bataryası, 13 kara hava alanı, 19 deniz üssü ve tüm hava alanı, kıyı savunması için de 30 batarya ve 400 füze'ye sahibidir. İran özellikle füze savunma sistemleri ve nükleer santraller kurma noktasında çok önemli bir mesafe kat etmiş durumda. İran'ın elinde bulunan konvansiyonel/balistik füze sistemlerinin 1000-1500 km menzile sahip olduğu biliniyor.⁸

İran'ın bölgesel ilişkilerde artan ekonomik ve politik gücüne paralel olarak askeri gücünü de artırması, uluslararası ilişkilerin en önemli sorunlarından biri olarak görülmektedir. Silah ticareti, çok yönlü ilişkileri ve etkileşimleri zorunlu olarak beraberinde getirmektedir. Silah alımları özellikle söz konusu olan ülkenin ekonomik yapısı üzerinde çok ciddi etkilerde bulunmaktadır. Silah alan ülke ile satan ülke arasındaki ilişki, sadece silah ticaretini oluşturmuyor. Aynı zamanda hem ekonomik, hem de politik ilişkilerde çok önemli bir etki yaratmaktadır. Ayrıca, alıcı konumda olan ülkenin iç politik durumu üzerinde önemli etkiler yaratmaktadır.

Silahlanmanın yarattığı önemli bir başka sonuçta, silah satın alan ülkeler, satın aldıkları savaş araçlarının karşılığını ödeyebilmek için, GSMH'dan önemli bir pay ayırmak zorunda kalmaktadırlar. Ortadoğu ülkeleri içerisinde askeri harcamaları yüksek olan ülkelere biri de İran'dır. 1975-1999 yılları arasında askeri harcaması yaklaşık 160 milyar, 2000-2013 yılları arasındaki askeri harcaması ise yaklaşık olarak 110 milyar dolardır.⁹

⁶ Yearbook of World Disarmament, www.sipri.com ve year Stratégique2012 / Analise issues

⁷ Barber, Benjamin, *The Empire of Fear*, Edition Fayard, Paris, 2001, p. 29.

⁸ <http://www.inss.org.il/uploadimages/SystemFiles/iran.pdf>

⁹ <http://www.nonproliferation.eu/documents/other/samperlofreeman82324e9ea9f3af411.pdf>, <http://www.state.gov/t/avc/rls/rpt/wmeat/2012/index.htm>

İran'da kişi başına düşen askeri harcama 2005'de 89 dolar, 2010'de 135 dolar olarak gerçekleşmiş. Ayrıca asker başına yapılan askeri harcama ise 8,333 dolardır. Örneğin İran'da askeri harcamaların Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH)'ya oranı 2000 yılında yüzde 8,6, 2005 yılında yüzde 8,5 ve 2010 yılında yüzde 10,3 olarak belirlenmiş. Körfez ülkeleri ortalaması ise yüzde 14,3 civarındadır. Ayrıca İran'ın askeri harcamalarının toplam hükümet harcamalarına oranı yüzde 27 civarındadır.¹⁰ Böylece, diğer körfez ülkelerinde olduğu gibi İran'da da kamu hizmetleri dışındaki GSYH'nın önemli bir kısmı uluslararası sermayen merkezlerine doğru akmaktadır. Ortadoğu ülkeleri nükleer üretim için yüksek teknolojiye sahip olmaları gerektiğini biliyorlar. Yüksek teknoloji gerektiren sanayi ürünlerini de uluslar üstü şirketler aracılığıyla gelişmiş kapitalist ülkelerde satın almaktadırlar. Bu dolaşım sistemi tamamen ilgili devletlerin bilgisi ve denetiminde olmaktadır.

İran'ın jeo-stratejik önemi

Bir ülkenin jeostratejik konumunun öneminden bahsedildiğinde, dünya genelinde ilk sırada yer alacak ülke hiç şüphesiz İran'dır. İran tarihsel, etnik, kültürel, sosyal yapısıyla Ortadoğu, Orta Asya ve Avrasya bölgesinde her zaman ciddi politik bir güç olduğu gibi, bölgesel ilişkilerin şekillenmesinde de anahtar rolü oynamıştır.

İran hem Ortadoğu, hem de Güneybatı Asya ülkesi olarak tanımlanır. Güneyde Basra ve Umman Körfezi, kuzeyde ise Hazar Denizi ile çevrilidir. Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan, Irak, Pakistan, Afganistan ve Türkmenistan ile kara sınırına sahiptir.

İran, 1 648 000 km²lik yüzölçümü ile dünyanın 18. büyük ülkesidir. İngiltere, Fransa, İspanya ve Almanya yüzölçümü toplamlarına eşittir.¹¹ Bir ülkenin sınırlarının çok geniş olması sadece kendi başına bir anlam ifade etmez, aynı zamanda komşu olduğu ülkelerin stratejik konumu da önemlidir. İran'ın ayrıt edici özelliği budur. Bu bakımdan İran coğrafik yapısı ile büyük stratejik öneme sahiptir. Bunu birkaç noktada somutlaştırmak mümkündür. Birincisi, İran Pakistan ve Afganistan ile komşu olup bu ülkelerdeki Şii nüfusu üzerinde ciddi bir etkiye sahiptir. İkincisi, Türkmenistan ile komşuluk ilişkisi, Avrasya merkezine açılan kapı olması nedeniyle stratejik önemini arttırmaktadır. Üçüncüsü Azerbaycan ile komşu olması Kafkasya'ya yönelik izlenen politikalar bakımından da İran kilit konumda bulunuyor. Dördün-

¹⁰ Under the direction Pascal Boniface, *The Year Strategic 2011*, Edition Dalloz, Paris, 2011, p. 380.

¹¹ <http://www.ito.org.tr/itoyayin/0024196.pdf>

cüsü, stratejik öneme sahip olan Hazar deniziyle olan bağlantısıdır. Hazar Denizi hem Rusya ve diğer Avrasya ülkeleriyle olan ilişkiler, hem de Hazar havzasında çok geniş petrol ve doğal gaz yataklarının bulunması bakımından önemlidir.

İran coğrafik önemi nedeniyle, Avrasya, Kafkasya, Orta Asya merkezli oluşturulan stratejilerin merkezinde bulunuyor. İran'ın Avrasya kıtası ile geniş bir sınıra sahip olmasıyla Avrupa-Asya ve Ortadoğu-Afrika kıtasının buluşma merkezi olarak önemli bir jeo-stratejik ülkedir. Kendi stratejik konumunun bilincinde olan İran, Rusya ve Çin ile geliştirdiği ilişkiler bölgedeki etkinliğini artırıyor ve bir bakıma dengeler politikasını başarıyla uyguluyor.

Bölge içerisinde bulunan ülkelerle yakın ilişkileri bulunan İran enerji yatakları bakımından da önemli bir güçtür. Doğal Gaz ve Petrol gibi sahip olduğu enerji kaynakları yanında Hazar Denizi sınırına sahip olması da İran'ın Orta Asya'daki konumunun önemini artırmaktadır. Bu nedenle ABD, AB, Çin ve Rusya gibi küresel güçlerin Orta Asya politikasında İran özel bir yere sahiptir.¹² İran'a hâkim olan güç Orta Asya politikasında belirleyici bir güç olacaktır. İran üzerinde yürütülen rekabet aynı zamanda Orta Asya'da etkin olma stratejisidir. Özellikle ABD merkezli İran'a yönelik geliştirilen ekonomik, askeri politikaların arka planında esasen Büyük Ortadoğu projesi içerisinde Orta Asya stratejisi bulunmaktadır.

Enerji alanında faaliyet yürüten küresel tekellerin özellikle enerji yataklarının bulunduğu bölgeler üzerinde yoğunlaşmaları bölgesel politikalar bakımından oldukça önemlidir. Dünya çapında enerji yatakları üzerinde egemenlik kuran belli başlı tekeller; özellikle petrol ve doğal gaz yataklarının yoğun olduğu Hazar denizi havzasını rekabetin önemli bir alanı haline getirdikleri gibi çok kapsamlı yatırımlara yöneldiler. Hazar petrolleri ve doğal gaz rezervleri henüz netleştirilmiş değil. Bu bakımdan şu aşamada S. Arabistan ile kıyaslanacak düzeyde değil. Rezervler konusunda 100 ile 250 milyar varil arasında değişen tahmini rakamlar ileri sürülmektedir. Mevcut potansiyelin çok küçük bir miktarı işletilmektedir. Örneğin Suudi Arabistan'ın günlük üretim miktarı 10,5–11 milyon varil ve Hazar'ın yani yukarıda ismi geçen 4 ülkenin 2010 yılı günlük petrol üretim miktarı ise yaklaşık olarak 2,7 milyon varildir. Hazar'daki kaynakların çıkarılması ve piyasaya sürülmesi için yüksek miktarda yatırıma ihtiyaç var. İki yıl önce, İran, Hazar kıyı şeridinden 15 milyar varil petrol rezervi bulunduğunu açıkladı ve bu miktar petrol üreticisi Cezayir'in toplam rezervi kadardır. Ayrıca Azerbaycan'ın doğal gazının yak-

¹² *Iran: The face of the world, Jeopolitique and issues*, Studyrama Perspektive Edition, Paris, 2006, p. 90-92.

laşık olarak % 65'i, petrolünün de yaklaşık olarak % 90'ı Hazar Deniz'inden çıkartılmaktadır. Önümüzdeki yıllarda, Hazar petrollerinin çok daha geniş olarak işletilmesi durumunda, Ortadoğu'dan sonra en büyük petrol üretim sahası haline gelme potansiyeline sahip bulunuyor¹³.

Uluslararası tekellerin temsil ettikleri devletlerin ekonomik, politik ve hatta askeri desteğini de alarak yürüttükleri çok kapsalı faaliyetlerle hazar bölgesinin enerji yatakları üzerinde fiili bir egemenlik kurmaya çalıştıkları biliniyor. Çok karmaşık oyunların döndüğü bu bölgede denetim sağlayacak olan küresel tekelin dünya çapındaki egemenliği çok daha güçlü olacaktır. Bu bakımdan rekabet, çelişki, çatışma, uzlaş ve ittifak politikalarının iç içe geçtiği derin bir ilişki ağı kurulmuş bulunuyor. Başrolde oynayan ve bölgesel hâkimiyetini pekiştiren Rusya dışında bölge ülkeleri içerisinde Azerbaycan, Türkmenistan, Tacikistan, Kırgızistan gibi ülkelerin enerji yatakları merkezleri olması yanında, küresel şirketler enerji kaynaklarının taşınması için oluşturdukları 'boru hatları' projelerinin yaşama geçirilmesi için, İran stratejik bakımından da son derece önemlidir.

Hazar Denizi havzasının kontrolü, esasen Kafkaslar, Orta Asya ve hatta Doğu Asya'nın kontrol edilmesi anlamına gelmektedir. Hazar üzerinde uygulamaya konulmak istenen stratejiyi esasen Avrasya stratejisinin somutlaşmış biçimi olarak değerlendirmek mümkündür. Bu bakımdan İran, oldukça önemsenen ve güç dengeleri içerisinde olan bir ülke olarak görülmektedir.¹⁴

ABD, bütün askeri gücüyle Afganistan'ı işgal ederken, arka planda Hazar Denizindeki enerji yataklarına odaklanmış bulunuyorlardı. İşgalden hemen sonra, yapılan ilk stratejik planlama Hazar Petrollerinin ve Orta Asya doğal gazının taşınması için boru hatlarının hangi ülke üzerinde geçmesiydi. Bir yandan Hazar Denizinden İran veya Azerbaycan'dan Türkiye üzerinden geçişi sağlamak ya da Afganistan ve Pakistan üzerinden Hint okyanusuna aktarmaktı. İki projenin merkezinde bulunan İran belirleyici bir güç olarak ön plana çıkıyordu.

Bu üç bölgeye açılımda stratejik bir konumda bulunan İran'ın, zengin enerji yataklarına sahip olması yanında, özellikle enerji kaynaklarının uluslararası alanlara taşınmasında önemli bir rol üstlenebilecek bir ülke özelliğine sahip olduğu bütün uluslararası askeri ve politik stratejistler tarafından kabul edilmektedir. Bu özelliği nedeniyle İran, bütün siyasi tarihi boyunca

¹³ www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/WOO_2014.pdf

¹⁴ Noreng Qystein, *Crude Power Politics and the Oil Market*, Ellipse Publications, İstanbul, 2004, p. 117-118.

uluslararası kapitalist sistem güçlerinin sömürgeci egemenlik politikası bakımından hemen her dönem önemli bir rekabet ve çatışma merkezi oldu.

Küresel ekonomik ilişkiler içerisinde petrolün stratejik bir önem kazanması ile İran üzerinde küresel hegemonya mücadelesi giderek yoğunlaştı. İran'ın kendi iç politik dengelerinde belirgin bir iç kırılmalığa sahip olmakla birlikte, bölge siyasetinin oluşturulmasında tayin edici bir rol oynayan İngiliz emperyalizminin İran politikası oldukça geniş ve kapsamlıydı. İran'da egemen olan Fars iktidar gücü, Kürdistan ve Azeri bölgesinde işgalci bir güç konumunda bulunurken, mevcut statükonun korumasında İngiliz sömürgeciliğinin çok önemli bir rolü vardı. Dünyadaki stratejik ilişkilerin belirlenmesinde bir dönem tek hâkim güç olan İngiltere ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD, İran'ın iç politik dengelerinin oluşumunda her zaman aktif bir güç olarak yer aldılar. Petrolün dünya kapitalist ekonomik sistemi içerisinde halen belirleyici olması, uluslararası alanda oluşan karşılıklı bağımlılık ilişkilerin şekillenmesinde ve uluslararası tekellerin karlarının maksimal olmasında oynadığı rol nedeniyle İran, hemen her dönem stratejik konumunu kordu. Bu nedenle, özellikle İngiltere ve ABD, İran'daki iç politik gelişmelere hemen her zaman müdahale ettiler ve iktidarların şekillenmesinde doğrudan görev aldılar. Ancak İran, hiçbir zaman 'petrol demokrasisinin' uygulandığı diğer yapay devletler gibi olmadı. İran tarihsel konumlanması ve bölgesel gücü nedeniyle diğer devletlerden farklı olarak her zaman ayrıcalıklı bir konuma sahip oldu.

Bölgesel İlişkilerde İran'ın Artan Gücü

İran'ı bölgesel bir güç yapan onun tarihsel pozisyonuyla doğrudan ilişkilidir. Dünyanın birkaç bölgesini stratejik düzeyde etkileyecek ve değişiminde rol alacak başka bir ülke yok gibidir. İran, ABD, İngiltere, Fransa gibi ülkelerle ciddi sorunlar yaşamasına rağmen, bölgesel ilişkilerde ciddi bir güç olarak kabul görüyor. Özellikle, Irak ve Suriye eksenli ortaya çıkan ve bütün bölgeyi kapsayan sorunlar dikkate alındığında İran olmaksızın bir çözümün olmayacağı kabul ediliyor.

İran küresel sistem güçlerinin uygulamaya koyduğu stratejiler kapsamında bölgesel bir güç olarak söz sahibi olmanın ötesinde liderlik rolünü oynamak istiyor. Bölgesel dengeleri kendi lehine kullanmak için hem coğrafik, hem de mevcut jeo-ekonomik ve jeo-politik konumunu çok yönlü kullanıyor

Ortadoğu, Orta Asya ve Avrasya coğrafyasında köklü tarihsel bir kültüre ve geleneğe sahip olan Pers geleneği aynı zamanda Şii olması nedeniyle bölgede ciddi bir etki gücüne sahiptir. Irak'ın nüfusunun yaklaşık olarak % 60'ı, Afganistan nüfusunun % 25'i, Pakistan'ın % 23'ü, Bahreyn'in % 70'i, Kuveyt,

S.Arabistan'ın yaklaşık olarak % 25'i Şii'dir. İran ile bu ülkelerdeki Şiiler arasındaki tarihsel manevi bağ, işgal bölgelerinde uygulamaya konulan küresel politikaları etkileyen önemli bir faktördür. Örneğin Yemen'de nüfusun % 35'ini oluşturan ve İran tarafından çok aktif olarak desteklenen Şii Husi militanlarının başkanlık sarayını ele geçirerek özerklik istemeleri, İran'ın bölgedeki politik gücü tahmin edilenden çok daha fazla artırıyor.¹⁵

Küresel güçler, Orta Asya, Kafkasya ve hatta yakın Doğu Asya'da Şii olarak bilinen nüfus üzerinde belirgin bir ağırlığa sahip olan İran'ın bölgesel ilişkilerde çok daha fazla pozitif bir etkide bulunabileceğini hesaplıyorlar.

İŞİD, El Nusra ve El Kaide eksenli diğer İslamcı hareketlerin özellikle Körfez ülkelerinde artan etkisi ve Irak-Suriye hattındaki gücü, küresel güçlerin stratejik çıkarları bakımından önemli bir tehlike olarak görülmektedir. İran'ın siyasal sürece dâhil olmasıyla, Tahran-Washington arasında sıkışan Bağdat bakımından da önemli bir avantaj sağladı. İran'ın Suriye'de askeri ve ekonomik etkisi kadar politik gücü de artmaya başladı. Hizbullah üzerindeki bilinen etkisini İsrail ile olan ilişkileri dengelemede kullanabilir, Filistin-İsrail çözüm sürecinde rolünü oynayabilir. Bütün bu politik olasılıklar yeniden ve çok yönlü gündeme gelmeye başladı.

İran, Suriye iç savaşının aktif bir taraftarıdır. Suriye ordusu ile birlikte binlerce devrim muhafızı, muhaliflere karşı savaşıyor. Devrim muhafızları Irak üzerinden çok yoğun bir şekilde Suriye'ye aktarıldı. Esad rejiminden yana tutum alarak savaşın doğrudan bir tarafı haline gelen Hizbullah, İslami muhalifler için önemli bir geçiş sahası olan Lübnan bölgesinin kontrol edilmeye başlaması savaşın dengesini etkileyen önemli bir faktör haline geldi. İran ve Hizbullah aynı ideolojik kökene sahip olmaları bir yana, Suriye'de politik denklemin değişmesi iki güç için de çok önemli askeri ve politik sorunlara yol açacaktır. Hizbullah'ın güçlenmesi ve bölgesel ilişkilerde aktör olmasını sağlayan en önemli faktör, Suriye'nin vermiş olduğu aktif destektir.¹⁶ Bu damarın kesilmesi, bir bakıma Hizbullah'ın kuşatılması anlamına gelecektir. Hizbullah'ın askeri ve politik konumunu etkileyecek her olumsuz yönelik, İran'ın stratejik çıkarlarına zarar verecektir. Esad'ın alabileceği olası bir yenilginin politik sonuçları İran için çok daha sarsıcı olacaktır. Molla rejimi bu gerçeğin farkındadır. Bu bakımdan Suriye sorununu Türkiye gibi kendi iç politikası olarak gördü ve savaşan gücüyle doğrudan taraf oldu. Suriye ve Irak'taki gelişmeler dikkate alındığında İran tarafında kararlıca uygulanan ve başarılı olduğu görülen politikası da gi-

¹⁵ <http://www.inss.org.il/uploadimages/SystemFiles.pdf>

¹⁶ *Under Sarian Mervin Directorate, Shiites and the World*, Iran ILFA Edition, Paris, 2007, by Kanda Chabi, Lebanese Hezbollah through her pictures, p. 199.

derek kabul görmeye başladı. Irak ve Suriye’de yeni arayışlara yönelen ABD ile iki ülkenin geleceği konusunda İran ile anlaşmış bulunuyor.

Küresel güçlerin oluşturmaya başladığı yeni stratejiler ekseninde, Fars İran ile Arap dünyasının kalbi olan Mısır arasında gelişebilecek yeni ittifaklar ve ilişkiler, Ortadoğu denklemine yeni bir sürecin başlaması anlamına geliyor. Suriye’ye yönelik izlenen politikalarda İran ile Mısır’ın aynı pozisyonda olması, geleceğe ilişkin temel ittifaklar bakımından bize daha somut bir fikir veriyor. İran’ın nispeten Hamas ama özellikle Hizbullah üzerindeki politik etkisini olumlu yönde kullanmasına bağlı olarak, İsrail, bu ülkeyle ilişkilerini çok yönlü gözden geçirebilir.¹⁷ Amerika’nın, İsrail’in bütün uyarı ve kaygılarına rağmen İran ile ilişkilerini normalleştirmesinin, gelecekte İsrail’e yansımaları olacaktır. Körfez devletlerinin, ‘Büyük Suudi Arabistan’ olarak tanımlanacak yeni ‘federatif’ bir devlet altında birleşmesi de gündeme gelebilir. Bütün bu politik stratejilerin başarılı olması için İran’ın bölgesel rolünün mutlaka hesaplanması gerekir.

İran hem çatışmalı hem de uzlaşma stratejisini uyguladığı ülkelerden biri de Suudi Arabistan’dır. Körfez ülkeleri üzerinde belirgin bir ağırlığa sahip olan S.Arabistan, küresel güçlerin en önemsedikleri devletlerden biri olarak ön plana çıkıyor. Bu bakımdan İran ile S.Arabistan arasında bölgesel ilişkilerde lider olmak rekabeti çok belirgin olarak hissediliyor. İran, Şii İslam toplumunu, S.Arabistan ise Sünni İslam toplumunu yönlendirerek etkili olmaya çalışıyor. Bu bakımdan İran ile S. Arabistan arasındaki ilişki, bir bakıma Körfez Ortadoğu’nun geleceğini ve istikrarını belirlemede son derece önemlidir.

ABD’nin politik ve askeri desteği olmaksızın Suudi Krallığının varlığın sürdürmesi oldukça zordur. Körfez ülkeleri üzerinde belirgin bir ağırlığı olmasına rağmen stratejik ilişkilerde hemen he zaman zorlanan bir devlet pozisyonuna sahiptir. Bunun tersine İran tarihsel olarak kesintisiz devlet yönetme geleneğiyle çok daha önemli avantajlara sahiptir. Küresel güçlerin politik baskı ve ekonomik ambargosuna rağmen ayakta kalmayı başaran ve güç ilişkilerinde kendisini hissettiren bir düzeydedir. Ortadoğu denklemi içerisinde İran ile S.Arabistan arasındaki ilişkiler bir akıma zorunlu hale gelmiş bulunuyor. İran bölgesel gücünü geliştirmek için Suudi Krallığı ile yakın ilişkiler geliştirmek zorunda olduğunu biliyor, tersine Suudi Arabistan ise İran ile kuracağı ilişkiler, hem Körfezde etkin bir olan Şiiileri kontrol etmeyi sağlayacaktır. Bu bakımdan İran’ın S.Arabistan süren çatışmalı bölgesel politikası, Büyük Ortadoğu’nun stratejik dengelerini belirleyen bir ittifaka doğru evrilmesi kaçınılmazdır.

¹⁷ Perez, Sarah, *Iran-Israel War Technology*, World Edition, Paris, 2015, p. 45-46.

Arabistan-İran arasında bölgesel ilişkilerde açık bir rekabet olmasına rağmen S. Arabistan'daki değişime paralel olarak ABD'nin orta vadede benimseyeceği Şii-Sünni ittifakının ilk adımı olarak işlev görecektir. Suudi Arabistan'ın dünya kapitalist ekonomisinin merkezi haline gelen G20'ler de bir açıdan Ortadoğu'yu temsil etmesi, bölgede gelişen güç dengelerinde çok daha aktif olmasını sağladığı gibi, İran ile çok daha yakın ilişkilerin geliştirilmesi, orta vadede iki tarafın bölgesel çıkarlarına hizmet edecektir.

Bölgesel ilişkilerin önemli halkalarından biri de İran ile Türkiye arasındaki politik ilişkilerdir. Kürt meselesinde aynı cephede yer almalarına ve PKK'ye karşı aralarında belli bir ittifak oluşmasına rağmen, Orta Asya, Kafkasya ve Ortadoğu'daki stratejik ilişkileri ve hedefleri bakımından aralarında esasen bir uzlaşma ve ittifak bulunmuyor. Karşılıklı güç dengeleri ve bir kısım çıkarlar nedeniyle oluşturulan ittifaklar, her iki ülke için stratejik olmayıp, tarihsel olarak rekabete dayanır.

Türkiye'nin Eski Başbakanı Davutoğlu şunları belirtiyor: *"Türk-İran ilişkilerinin bölge iç dengelerini etkileyen üçüncü boyutu Ortadoğu bölgesinin bereketli kuzey hilal hattını oluşturan Mezopotamya-Basra ile ilgilidir. Osmanlı-İran dengelerinin de şekillendiği bir hat üzerinde bulunan Irak'ın mezhep ve etnik nitelikleriyle itibarıyla taşıdığı iç çelişkiler ve Soğuk Savaş sonrası dönemde Irak-eksenli yaşanan bunalım Türk-İran ilişkilerini gerek bu hattın jeopolitik geleceği, gerekse Irak'ın siyasi geleceği açısından önemli bir faktör haline getirmiş bulunmaktadır..."*¹⁸ Türkiye'nin İran'a yönelik geliştirdiği dış politika açılımını iki yönlü değerlendirmek mümkündür. Türkiye'nin bölgesel liderliğini kabul ettirmesinin öncelikli yolu, İran gibi güçlü ve stratejik öneme sahip bir ülkeyi etkilemek ve yönlendirmek istedi Türkiye, İran ile olan ilişkilerini bir bakıma Osmanlı-Pers ilişkileri gibi görüp algılamakta ve bölgesel bir denge ilişkisi kurmayı amaçladı. Türkiye'nin resmi düzeyde olmayan ama Ortadoğu'nun güç dengelerinin değişmesine paralel olarak gündemleştirmek istediği 'yeni' Osmanlılık bölgesel politikası daha ilk adımda İran'ın duvarına çarpacaktır. Türkiye'nin hayal gücüne karşıt olarak İran bölgesel ilişkilerde çok daha deneyimli ve tahmin edilenden daha fazla etki gücüne sahiptir. Bu nedenle, Türkiye'nin bu tür eğilimlerini hiçbir yoruma yer bırakmayacak şekilde reddetti ve Ortadoğu'da Türkiye'nin aksine politik bir aktör olmak için küresel güçlerle sorunlara rağmen ciddi ilişkiler geliştirmeye yöneldi. Dahası, Ortadoğu'da değişen politik dengelerle İran eski konumunu yeniden kazanmaya ve denklemleri belirleyen bir güç haline gelmeye başladı.

¹⁸ DavutoğluAhmet, *Stratejik Derinlik*, Küre Yay., İstanbul, 2008, s. 435.

İran ile yürütölen müzakerelerde arabulucu rolünü oynayan Türkiye, nispeten ön plana çıkmıştı. İran ise uluslararası ambargo nedeniyle Türkiye'nin bazı politik zaafalarını kullanarak, birlikte hareket etme eğilimini gösterdi. Ancak nükleer müzakerelerde anlaşma eğiliminin ortaya çıkması ve özellikle Türkiye'nin sıfırlanan Ortadoğu/İrak-Suriye politikasıyla, uluslararası dengelelerin İran lehine dönüşmeye başladı. Özellikle İran'ın nükleer anlaşmaya uyum sağlama isteği, küresel ilişkilerinde daha güvenilir bir noktaya gelmesi sağlayan önemli bir faktör oldu. Buna paralel olarak Irak/Suriye ilişkilerinde İran'ın artan politik etki gücüne paralel olarak, Türkiye'nin stratejik konumu da değişmeye başladı denebilir. Türkiye'nin stratejik rolünün İran'a kaptıracak nesnel zemin oluşmuş bulunuyor. ABD ve AB gibi iki küresel gücün Irak ve Suriye'deki çıkarlarının İran ile yakınlaşması, aynı zamanda Ortadoğu'da bölgesel güç ve lider olmak isteyen ölkelerin konumunu da çok ciddi oranda etkiledi. Özellikle Türkiye mevcut politik denklem içerisindeki konumu gerilemeye başlarken, İran çok daha fazla ön plana çıktı.

İran denkleminden etkilenecek faktörlerden biri de Kürdistan bölgesidir. İran'ın bölgesel denklem içinde gücünü arttırmasıyla Kürtlere yönelik politikası da çok daha belirginleşecektir. İran ile Kürdistan bölgesinin küresel sermaye bakımından iki temel benzerliği bulunuyor. Her ikisi de stratejik enerjik yataklarına sahip, her ikisi de enerji yataklarının geçiş merkezinde bulunuyor. Bu bakımdan birbirleriyle rekabet durumu kadar, zorunlu bağımlılık ilişkileri de bulunuyor. İran, bugün Güney Kürdistan ile yakın gelecekte Rojava ile ilişkilerini yeniden biçimlendirecektir. Türkiye, Rojava ile çatışmalı bir konumda kalırken İran tersine bölgesel gelişmeleri çok daha iyi analiz ederek Rojava'da YPD ile yeni ittifaklar kurmaya yöneldi. İran, bir bakıma Esad rejimiyle YPD arasında arka plan diplomasisini örgütleyen ve ilişkileri kuran ölkelerden biri olarak ön plana çıkıyor.

İran'ın nükleer görüşmelerde alınan kararlara uyması ve bölgesel gücünü arttırması, zorunlu ve kaçınılmaz olarak kendi iç politik ilişkilerini de revize edecektir. Bugünkü yapısıyla bunu uzun süre götürmesinin son derece zor olduğu biliniyor. Molla rejimine karşı çok ciddi bir toplumsal muhalefet bulunuyor. Bu güç, İran rejimini zorunlu ve kaçınılmaz olarak değişime uğratacaktır. Diğer çok önemli faktör ise İran'ın Kürtlere, Belucilerle ve Azerilerle ciddi sorunları bulunuyor. İran'ın idari devlet yapılanmasında eyalet sistemine dönüştürmekle birlikte, hiçbirinde federatif ve özerk bir yapı bulunmuyor. İran'ın iç politikasını istikrarsızlaştıran bu duruma, politik çözümler üretmediği sürece kendi iç krizini aşamaz. İç krizini aşamayan bir İran bölgesel gücünü harekete geçirmede haliyle zorlanacaktır. Bu bakımdan, İran'ın kendi iç politikasından da temel değişikliklere gitmesi ve demokratikleşme bakımından önemli bazı adımların atılması da artık kaçınılmazdır.

İran'ın bölgesel liderlik konumunu arttıran önemli faktörlerden biri de sahip olduğu enerji kaynaklarıdır. Özellikle petrol ve doğalgaz gibi muazam enerji yataklarıyla, dünya ekonomisinin stratejik bir halkasıdır. Mevcut üretim kapasitesi dışında, büyük petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip olan İran'ın, özellikle ABD ve AB kökenli şirketler için önemli bir pazar alanı haline gelmesi bekleniyor. Ayrıca Orta Asya doğalgazının İran-Güney Kürdistan-Rojava/Batı Kürdistan üzerinden Akdeniz'e aktarılması projesi çok ciddi olarak tartışılmaya başlandı. Böylelikle İran ile sorunların çözülmesiyle bugüne kadar belirlenen petrol-doğalgaz boru hatları projelerinin yeniden planlanması da yüksek bir olasılık olarak gündeme gelecektir. İran'ın bölgesel gücünü çok daha fazla arttıracak olan bu durum, aynı zamanda İran'ın bölgesel ve hatta uluslar arası bir sorun haline gelen Kürdistan olgusuna daha reel bir çözüm bulmak zorunda olduğunu da görüyor. Kürt sorununu gerçek çözümler bulamayan hiçbir bölgesel devlet stratejik gücünü kullanamaz. İran, uluslar arası ve bölgesel ilişkilerde daha reel hareket ettiği için bu sorunu aşmada radikal kararlar alabilir. Böylelikle ABD'nin uzun vadeli planlarına uyum sağlayarak bir adım daha öne geçebilir.

ABD'nin Büyük Ortadoğu Stratejisindeki Değişim ve İran'a Biçilen Rol

ABD'nin İran'ı 'düşman' kategorisinde gördüğü, İran'ın da ABD'yi 'şeytan' ilan ettiği bir dönemde, ABD'nin 16 stratejik istihbarat servisinin CIA ile birlikte hazırladıkları raporda 'İran'ın nükleer silahlanma faaliyetini 2003 yılından beri durdurduğunu ve ancak 2015 yılında bunun mümkün olabileceği' vurgulanmaktadır. Bu raporun çok önceden hazır olduğu Beyaz Saray'ın ve Pentagon'un çok önceden bildiği kamuoyuna yansdı. Ancak Bush yönetiminin son dönemlerinde bu durum kamuoyuna açıklanmaya başlandı. ABD'nin istihbarat ve araştırma servislerinin 'İran'ın nükleer silah araştırmalarını durdurduğu' biçiminde hazırlamış olduğu raporun kamuoyuna yansması ile ABD'nin önde gelen uluslararası ilişkiler uzmanlarının ve Pentagon danışmanlarının eş zamanlı olarak yaptıkları açıklamalar birbirini tamamlar niteliktedir. ABD, önümüzdeki süreçte Ortadoğu politikasındaki dengeleri yeniden belirlerken İran giderek ön plana çıkıyor. Bu nedenle İran'ın politik stratejinin merkezi olma olasılığı yüksektir. Bu değişimde askeri güç kullanımı giderek zayıflayan bir olasılığa dönüşürken, uluslararası diplomasi öncelikli olarak ön plana çıkmaya başladı

ABD'nin önde gelen iki stratejisti ve aynı zamanda ABD Başkanlarına danışmanlık yapmış Brzezinski ve Scowcroft, İran üzerine şu değerlendirmeyi yapmaktadırlar: *"Bu sorunu çözenin iki yolu var. Eğer onlardan görüşmelere katılma şart olarak nükleer güç olma çalışmalarını durdurmalarını istiyorsak, onlara*

bunun karşılığında bir şey vermemiz gerekir... Ancak bundan sonra karşılıklı bir uzlaşma olacaktır. Bu sorunla başa çıkmanın diğer bir yolu da, hiçbir şart koşmadan sizinle masaya oturacağız demektir. Bunun anlamı, ya siz silah üretimine devam eden ama hiç bir ilerleme olmadığı ya da çok savaş olduğu için görüşmelere son verene kadar görüşmeler yapacağız ya da belki gelişme olacaktır. Ancak bu yapıcı olmayan çıkmazın oluşmasına ön şartların konulması konusunda ısrarımız neden olmuştur. Ya her iki taraf için ön şartlardan vazgeçilmeli ya da silahlanmanın durdurulması için ambargonun kaldırılmasına dayalı karşılıklı anlaşmaya gidilmelidir.”¹⁹

Bu değişiklikler, ABD ve İran arasındaki ilişkilerin alacağı niteliğe bağlı olarak somutlaşacaktır. ABD'nin yürürlüğe koyduğu bu politika, daha çok orta ve uzun vadede uygulanacak bir stratejidir. Bunun ilk verileri somut olarak ortaya çıkmış durumda. Irak sorunu nedeniyle dışişleri heyetleri arasında başlayan görüşmelerin fiilen dışişleri bakanları görüşmesine dönüşmesi, ABD'nin İran politikasında belirgin bir değişikliğe gittiğini göstermektedir.

Pentagon'un en önemli askeri stratejistlerinden Thomas Barnett, ABD'nin Ortadoğu'da başarılı olması için 'İran politikasında' gerekli değişikliklerin yapılması gerektiğini vurgularken şunları belirtiyor: *“İran'la yapılacak büyük pazarlığı hayal etmek zor olmamalı; diplomatik tanıma gerçekleşir, yaptırımların kaldırılması ve serbest ticaretin açılmasını İran'ın şer ekseninde çıkarılması izler. Karşılığında, İran, ABD'ye Filistin'de iki devletli çözüm ve Şii çoğunluğun kontrolündeki istikrarlı bir Irak için uzun dönemli destek vermeli, bölgedeki terörist gruplara sağladığı desteği kesmeli, Suriye'ye Lübnan üzerindeki egemenliğine son vermesi için ortak baskı uygulanması ve daha çok sembolik olarak İsrail'in diplomatik tanınma süreci ile bu devletin var olma haklarının resmi deklarasyonu. Bu adımların atılmadığı bir ortamda Ortadoğu'nun gelecek barışını hayal edemeyiz...”²⁰*

ABD ve AB, diplomatik ilişkiler çerçevesinde bölgesel politikalarda daha fazla etkin olabilmek için İran'ı küresel sistemin içerisine çekmeye çalışırken, karşılıklı önemli tavizlere açık olduklarını hemen her fırsatta dile getirmektedirler. Obama'nın İran'ın enerji üretimi için nükleer enerjiyi kullanma hakkına sahip olduğunu belirtirken aynı zamanda İran'ın iç politik dengelerine oynamaktadır. Bush'un İran iç kamuoyuna yönelik izlemiş olduğu politikaların liberalleştirilmiş haline uygulamaya koymaya koyan Obama yönetimi, molla rejimine açık savaş açmak yerine, sistem içerisindeki bir kanadı destekleyerek iç dengeleri kendi lehine çevirmenin yollarını aramaktadır. Scowc-

¹⁹ Brzezinski, Zbigniew and Gates, Robert M., *America and the world*, Profile publications Ist. 2008, p. 77.

²⁰ Barnett, Thomas A.M., *The Pentagon's New Map, A Future Worth Creating*, New York, 2004, p. 121.

roft, bunu şu cümlelerle açıklamaktadır: “İran’ın iç politikasına karışmak bence bu bir hata olur. Biz İran’daki eğilimlerin liberalleşmesini teşvik etmeyiz. Eğer İran halkına sorarsanız, daha açık bir yönetim istediklerini söyleyeceklerdir... İran’daki daha liberal eğilimlerin filizlenmesi için girişmelere başlamalı ve uç görüştekilerin bu evrimi gerçekleştirmesini beklemeliyiz.”²¹

Geçmiş deneylerden ders çıkaran ABD strateji uzmanları İran’ın iç politikasını yönlendirmek için çok daha hassas ve dikkatli olması gerektiğine özel bir vurgu yapmaktadırlar. Brzezinski’nin ifadeleriyle; “*Birleşik devletler, İran’da bir rejim değişikliğine dayanmadan demokrasiyi savunmalıdır... ABD hükümeti söylem ve politikalarını, İran’ın içeride daha güçlü demokratik kurumlar kurmasını ve dışarıda diplomatik ve ekonomik ilişkilerin gelişmesini teşvik edecek siyasi bir değişimi desteklemeye odaklanmalıdır.*”²²

Obama ekibinin çok hızlı bir şekilde uygulamaya koyduğu ‘yeni’ dönemsel politikaların, İslam dünyasında olduğu gibi İran’da da etkisini göstermeye başladığını tespit etmek gerekir. Washington yönetimi bölgenin gerici rejimleriyle ittifak içerisinde değişimi sağlamayı esas alan bir politika izlemeye başladı. Dünyanın önemli Ortadoğu ve özellikle İran uzmanlarından biri olarak bilinen, “Shia Revival” (Şiiliğin Uyanışı) isimli kitabın yazarı İranlı Veli Nasr’ın Obama tarafından “İran Danışmanlarından” biri olarak atanması ABD’nin izleyeceği İran politikasının ipuçlarını vermektedir.

ABD’nin politik stratejisinde meydana gelebilecek bir değişiklik, İran’ın bölgesel güç olma politikası ile de doğru orantılıdır. Doğal olarak İran’ın bölgesel güç ilişkileri içerisinde konumlandırılması, aynı zamanda İran’ın küresel sisteme bütünlüklü olarak adapte olmasını sağlayacaktır. “*Eğer Amerika, İran’ın sorumluca hareket etmesini istiyorsa, İran’a bölgede sorumluluk vermek zorundadır*”²³ değerlendirmesinde bulunan ABD eski savunma bakan yardımcılarında Joseph Nye Jr, İran’ın bölgesel güç olması gerektiğine ilişkin ABD’nin politikalarında meydana gelebilecek bir kısım değişikliklere önemli bir vurgu yapmaktadır. İran’ın istediği tam da böylesi bir roldür. Ayrıca ABD Dışişleri eski Bakanı Henry Kissinger’ in CIA’nin yayınlanan raporundan hemen sonra Washington Post gazetesinde yayınlanan makalesinde İran ile ABD arasındaki ilişkilerin yeniden düzenlemesi gerektiğine ilişkin şunlar belirtilmektedir: “*İran’a dönük politikalar bir parti meselesi değildir. Zira şu anki*

²¹ *America and the World: Conversations on the Future of American Foreign Policy*, New York, 2008, p. 68.

²² *Brzezinski and Gates Iran: Time for a New Approach Report of an Independent Task Force Sponsored by the Council on Foreign Relations*, Council on Foreign Relations Press Release, 2004.

²³ Nye Jry Joseph, *The Paradox of American Power*, Oxford University Press Publications, New York, 2002, p. 96.

yönetimin değişmesi durumunda da uygulanacaktır... Önemli olan İran'ın güvenliğinin garantiye alınması ve kimliğinin korunmasına karşılık Ortadoğu'daki cari düzenle birlikte hareket etmesidir. Şu halde İran'ın barış yerine başka bir seçeneği tercih edip etmeyeceği noktasında da stratejik öngörüler belirlenmelidir."²⁴ Bu değerlendirmeler, Ortadoğu'nun güç dengelerinde olası 'yeni' gelişmeler hakkında bize bir fikir veriyor. Küresel güçler, bölgesel çıkarlarına göre gerektiğinde İran'a, Suudi Arabistan'a ve Mısır'a da birer nükleer silah hediye ederler. Bundan kimsenin kuşkusu olmasın. Belirleyici olan bölgesel stratejik çıkarlara hizmet edip etmeyeceğidir.

Küresel güçler, İran ile yaptıkları müzakerede İran'ın nükleer enerji için gereksinim duyduğu % 5'lik zenginleştirilmiş uranyumu kabul ederek, bunun % 20'yi geçmemesi gerektiği konusunda anlaşmış olmaları, aynı zamanda İran'a verilecek olan görevle ilişkilidir. Bu bir bakıma karşılıklı tavizler üzerine kurulan bir denge politikasıdır. ABD, İran'a nükleer teknolojiyi veren Rusya ve Çin'in molla rejimi üzerindeki nüfuzunu kullanmasını da istiyor.²⁵ İran ile nükleer bir çalışmanın Rusya ve Çin önemli bir inisiyatif alacaklardır. Söz konusu iki ülke İran'ı dengeleyebilecek düzeydedirler. ABD'nin Ortadoğu politikasındaki açmazları ve çözümsüzlükleri, Rusya'nın geliştirdiği politikalarla aşılması doğal olarak inisiyatifin Putin'e kaymasını sağladı denebilir. Suriye'de etkili bir politika izleyen Rusya, İran'ı da ikna etti denebilir.

Küresel kapitalist sistem güçleri de, Avrasya stratejinin eksen ülkesi olarak tanımlanan İran'ın bölgesel gücünün küçümsenmemesi gerektiğinin bilincindedirler. Brzezinski, Çin-Rusya ve ek olarak İran ittifakı üzerine şunları belirtiyor: "*Potansiyel olarak en tehlikeli senaryo Çin, Rusya ve belki de İran'ın büyük koalisyonudur. Bu 'hegemonya-karşıtı' koalisyon ideoloji ile değil, birbirini tamamlayan yakınlaşmalar olacaktır... Böyle bir ihtimal ne kadar küçük de olsa, bu koalisyonu önlemek, ABD'nin Avrasya'nın batı, doğu ve güney bölgelerinde jeostratejik becerilerini eş zamanlı olarak kullanması gerekecektir.*"²⁶ ABD'nin bu korkusu bütünlüklü olmasa da önemli oranda gerçekleşmiş bulunuyor. ABD'nin özellikle Avrasya'ya yönelik olarak uygulamaya koyduğu politikaların boşa çıkartılması için söz konusu üç ülke arasında karmaşık ilişkiler söz konusudur. Bu üç ülke arasında oluşan ittifak, ABD'nin bölgesel Avrasya stratejisine büyük bir darbe vurarak etkisizleştirdiğini söylemek sanırım abartılı bir tespit olmaz. ABD, çöküş halinde olan Orta Asya ve Avrasya politikasını yeniden işlevli kılmak için öncelikli olarak İran ile yeni bir strateji geliştirmesi kaçınılmazdır.

²⁴ <http://ydh.com.tr/HD4176.html>

²⁵ Revue Politique Etrangère, Oü Va Iran? Edition Ifri, Nancy, 2012, p. 533.

²⁶ Brzezinski, *The Grand Chessboard*, Edition Hachette Literature, 1997, p. 82-83.

İran bölgesel denklem içerisinde rolünü görüyor ve özellikle ABD ile olan ilişkilerinde pazarlığı en üst noktada tutmaya özen gösteriyor. Sorun şu, İran ile böylesi bir pazarlığın yapılmış olması, bölgesel stratejileri nasıl etkileyecektir? Küresel merkez güçler, neden İran ile böylesi bir anlaşmaya vardılar? Bu soruların yanıtı özellikle Ortadoğu'nun karmaşık politik sorunlarının geleceğine yönelik çözüm stratejilerini de belirleyecektir.

Uzun pazarlıklara dayanan bu anlaşma, İran eksenli politik dengeleri değiştirmekle kalmayacak, aynı zamanda bölgesel stratejiler de yeni bir format alacaktır. Bölgesel güç dengeleri ve ilişkilerinde önemli değişiklikler oluşacak. İran molla rejiminin, varılan anlaşma çerçevesinde atacağı her adım onun stratejik önemini arttıracak gibi görünüyor. ABD'de Trump'ın başkan seçilmesi İran ilişkilerinde belirli bir kırılma yaratması mümkün. Ancak Nükleer anlaşmaya dayanan temel olguların değiştirilmesi ve İran'a karşı yeniden güçlü bir izolasyon yaratması pek mümkün görünmüyor. Bu bakımdan Pentagon'un İran stratejisinde küçük değişiklikler olabilir ama bölgesel ve uluslararası ilişkileri etkileyecek bir değişimin olması beklenmez.

İran, yakın gelecekte, küresel ekonominin önemli halkalarından biri haline gelebilir. Ekonomisinin yeniden canlandırılması ve küresel sermayenin bu ülkeye akışının hızlandırılması için karşılıklı bir kısım değişikliklere gidilecek. İran, uygulanan ambargo nedeniyle zararının 120 milyar dolar olduğunu iddia ediyor. Anlaşmanın uygulamaya konulmasıyla İran'a 15-20 milyar dolarlık aktif bir sermaye akışı olacak.²⁷ İran ekonomisinin yeniden canlandırılması bakımından son derece önemli olan bu kararlar, aynı zaman küresel sermayenin İran'a akmasında aktif bir rol oynayacaktır. Önümüzdeki 5 yıl içerisinde İran, G20'lerin yeni bir üyesi olarak Ortadoğu'da önemli bir rol üstlenecektir.

Irak'ta ortaya çıkan politik kaos, ABD ve İran'ı birbirine tahmin edilenden çok daha fazla yakınlaştırdı. Irak'ın yeniden savaş merkezli politik bir krize sürüklenmesi, ABD'nin ve AB'nin bölgesel çıkarlarıyla çelişmektedir. Özellikle radikal İslamcı bir hareketin, Irak'ın küçük bir bölümünü kontrol ederek kalıcı bir güç haline gelmesi, İsrail bakımından da ciddi sorunlar doğuracaktır.

İran'ın Irak'ta ortaya çıkan askeri ve politik krizi 'birlikte çözme' önerisinin ABD tarafından olumlu karşılanması da, bir tesadüf olmayıp gelecekteki ilişkilerin bir ön adımı olarak önemseniyor. "İŞİD militanları-

²⁷ by Indira Lakshmanan Iran to Reap \$7 Billion in Sanctions Relief Under Accord, November 24, 2013, <http://www.bloomberg.com/news/articles/2013-11-24/iran-to-reap-7-billion-in-sanctions-relief-under-accord>

nun ilerleyişini durdurma amacıyla potansiyel bir ABD-İran ortak askeri müdahalesini ihtimal dışı tutmadığını” açıklayan ABD Dışişleri Bakanı John Kerry, “Yapıcı hiçbir çözümü ihtimal dışı tutmadığını ancak İran’la irtibatın adım adım gerçekleştirileceğini” vurgulaması, ABD’nin İran ile ilişkilerin geleceğine dair bir fikir veriyor. Ayrıca Obama’nın “...sayıları 300’e kadar olmak üzere küçük bir grup ilave Amerikalı askeri danışman göndermeye hazırız”²⁸ değerlendirmesiyle, olası bir kara operasyonu için Irak’a yeniden asker göndermeyeceğinin mesajını vermiş oldu. İran’ın ‘yapıcı bir rol üstlenebileceğini’ belirten Obama, doğrudan veya dolaylı bir askeri ittifaka girebileceğini ifade etti. ABD’nin etkili hava operasyonuna paralel olarak, Irak’ta olduğu iddia edilen İran askerlerinin de bir kara operasyonuna katılması söz konusu olabilir.

Rus doğu bilimci Viyaçeslav Matuzov olası ABD-İran görüşmelerini değerlendirirken: “Şunu belirtmek gerek ki İran ile doğrudan müzakereler, Rusya’nın son birkaç yıl boyunca ABD’yi gerçekleştirmeye çağırdığı bir şeydir. Bu durumda Irak krizi, İran ile ilişkilerde uzun süredir beklenen yumuşama için bir bahane olabilir. İran ve Amerika’nın Irak’ta birlikte hareket etmesi Tahran’a yönelik bütün siyasi ve ekonomik yaptırımların kaldırılmasının bir sebebi daha olacak.”²⁹

ABD’nin İran stratejisini değiştirmesi, Ortadoğu’da Molla rejimiyle kuraçağı yeni ittifak bütün dengelerin yeniden oluşturulması anlamına gelecektir. Bağdat’ta Maliki iktidarının değiştirilmesi, ABD-İran ittifakının önemli bir halkasıdır. İran’ın onayı olmaksızın Maliki’nin iktidardan uzaklaştırılması söz konusu olamazdı. Irak üzerinde yapılan pazarlıklar ve bölge ülkelerine biçilen roller dikkate alındığında İran’ın merkez ülke olarak ön plana çıktığı görülüyor. İran’ın Ortadoğu ve Orta Asya’nın belki de jeostratejik önemi en yüksek ülkesi olması, yeni güç ve ittifak ilişkilerini belirleyecektir. IŞİD’e karşı İran devrim muhafızlarının Irak’ta bulunması ABD onayını gerektirir, tersen Maliki’nin iktidardan uzaklaştırılarak daha uzlaşıcı olan ve uzun yıllar ABD’de kalan El Abadi’ye başbakanlık görevi verilmesi İran onayını gerektirir. ABD’nin Irak ve Suriye merkezli planında İran öncelikli olarak ön plana çıkıyor. İran olmaksızın bu iki ülkede etkili olması son derece zor olduğu biliniyor. Bu nedenle ABD, Ortadoğu ilişkilerinin merkezine aşamalı olarak İran’ı koyup ortak bir strateji belirlerken aynı zamanda Türkiye gibi ülkeler denklemin dışına düşüyor.

²⁸<http://haber.stargazete.com/dunya/obama-irakta-etkili-bir-mudahaleye-haziriz/haber-898332>

²⁹ http://turkish.ruvr.ru/2014_07_08/ISHID-lideri-CIA-ajani/

Ayrıca İngiltere'nin ABD'ye paralel olarak İran politikasının çok hızla değişmeye başlaması bir tesadüf olmayıp, Irak merkezli Ortadoğu güç ilişkilerinin yeniden belirlenmesiyle ilişkilidir. "İŞİD İngiltere için, Afganistan ve Pakistan'dan İngiltere'ye dönen yabancı cihat yanlısı savaşçılardan çok daha büyük tehdit oluşturuyor"³⁰ diyen İngiltere eski Başbakanı David Cameron, sorunun çözümünde İran faktörüne dikkat çekti. Ayrıca İngiltere eski Dışişleri Bakanı William Hague, Irak'ta oluşan krizin hemen ardından 'İngiltere'nin İran'daki büyükelçiliğini yeniden açmaya hazırlandığını' açıklaması, sürecin çok daha hızlı ilerleyeceğini ortaya koyuyor. Böylelikle yıllardır birbirlerini 'düşman' kategorisinde gören

ABD-İngiltere-İran ilişkilerinin tahmin edilenden çok hızlı gelişmesi, oluşturulmaya çalışılan 2020 yılının jeopolitik stratejisinin bugüne kadar denen fakat başarılı olmayan 'Sünni İslam' politikasının yerine 'Şii İslam' politikasının konulmasıdır. Bölge dengelerini bütünüyle etkileyecek bu stratejinin İran merkezli yaşama geçirilmesi planlanıyor.

Sonuç

İran'ın nükleer silah üretme çabalarının ciddi bir sonuç vermeyeceği bilinmesine rağmen, hedef tahtasına oturtuldu. Bir dönem 'Şeytan Devlet' olarak gösterildi. Irak, Libya ve Suriye'ye yönelik saldırıların arka plan hedeflerinden biri İran'dı. İran'a yönelik ekonomik-politik baskılar en üst noktaya çıktı ve hatta askeri seçeneğin masada olduğuna dair somut planlar ortaya konuldu.

İran, binlerce yıldır, bölge ilişkilerinde stratejik önemini koruyarak bugüne kadar varlığını sürdüren ve bütün politik dengelerde ciddi bir etkide bulunan belki de tek ülkedir. Strateji oluşturma kapasitesi yüksek olan İran diplomasisi, bugün 'haydut' devletten bölgesel stratejileri belirleme ve etkilere düzeyine gelmiş bulunuyor.

Devlet geleneğinin kesintisizce devam ettiği ülkelerden biri olan İran, Ortadoğu'da stratejik bir güçtür. Tarihsel geçmişine bakıldığında Orta ve Uzak Asya'da, Kafkasya'da, Ortadoğu'da bütün askeri ve politik güç ilişkilerinin belirlenmesinde ve bölgenin şekillenmesinde etkili olmuş bir devlet olarak varlığını sürdürmeyi başardı. Dünyanın bilenen büyük imparatorluklar uzun yıllar savaş halinde de olsa varlığını sürdürerek bu güne gelmiş olması, onun jeo-stratejik gücünü önemli oranda arttırdı. Özellikle 20. yüzyıldan itibaren Ortadoğu'nun ve Orta Asya'nın politik dengelerinin belirlenmesi etkili

³⁰ <http://www.aa.com.tr/tr/tag/346759--isid-ingiltere-icin-daha-buyuk-tehdit>

olan İran, sahip olduğu enerji kaynaklarıyla da uluslararası dünya kapitalist sistemin merkezine girdi. 21.yüzyıldı, dünya kapitalist sisteminin en önemli sorunu azami karın yüksek olduğu bölgeleri kontrol altına almaktır.

Petrol ve doğal gaz gibi 'azami karın' yüksek olduğu enerji yataklarının nerdeyse % 65'ine sahip olan Merkez Ortadoğu'nun küresel sisteme dâhil edilmesi hayati derecede önemseniyor. Bölgenin kontrol altına alınması ve küresel sistemle uyumlu hale getirilmesi için, belli başlı ülkelerin sürece dâhil edilmesi kazanılmazdır. Bu ülkelerin başında İran geliyor. İran'ın küresel sistem içine çekilmesi, bölgede etkin olan ve hemen her devlet içerisinde güç ilişkilerini belirleyen Şii nüfusunun bütünüyle kontrol altına alınmasıdır. Böylelikle İran olmaksızın, Ortadoğu'nun küresel sisteme dâhil edilemeyeceği, Afganistan, Irak ve Suriye gerçeğinde görüldü. Bu nedenle başta ABD olmak üzere uluslararası küresel güçler, İran'a yönelik politikalarını çok yönlü değiştirmeye başlamaları Ortadoğu stratejisiyle doğrudan ilişkilidir. Özellikle Obama yönetimi ABD'nin politikalarında çok belirgin bir değişikliğe yöneldi ve son birkaç yıldır İran'ın bölgesel lider bir ülke olarak ön plana çıkartılması stratejisi benimsendi. 'Sünni İslam' stratejisini uygulamak isteyen ABD, sürecin çok daha çatışmalı ve karmaşık bir hale geleceğini gördü ve aşamalı olarak İran merkezli 'Şii İslam' politikasına yönelmeye başladı.

Sünni-Şii dengesi süreç içerisinde ibrenin İran'a doğru evirileceğine dair çok önemli veriler bulunuyor. Ortadoğu'daki rejimlerin reforme edilerek varlıklarını sürdürebilir duruma gelmeleri için bir bakıma İran merkezli İslam rejiminin model olarak tercih edileceği anlaşılıyor. Bunun bir başka ifadesi, siyasal rejimlerin oluşturulmasında Sünni İslam'ın aşamalı olarak Şii İslam'a uyumlu hale getirilmesidir. Bu durum İran bölgesel lider ülke olarak çok daha aktif olmasını sağlayabilir. Bütün bu politik strateji ve planların uygulanması için öncelikli olarak İran'ın da ABD başta olmak üzere küresel güçlerin politikalarına uyumlu hale gelmesi gerekir. Bu politik stratejilerin karşılıklı test edilerek uygulanması için Ortadoğu'daki çatışmalar ve savaşlar daha bir süre devam ettirilecekler. İran bütün bu dengelerin oluşmasında merkez ülke olarak sürekli ön planda olacaktır.